

**O'ZBEKISTONDA RESURLARNI SOLIQQA TORTISHNING
NAZARIY ASOSLARI**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

mustaqil tadqiqotchisi

PhD Nasimdjanoov Yunusjon Zoxidovich

Orcid: 0009-0009-3622-2573

Dilkabutilka@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada resurslarni soliqqa tortishning nazariy asoslari, uning iqtisodiy mohiyati va davlat byudjeti barqarorligini ta'minlashdagi o'rni yoritilgan. Tadqiqotda tabiiy, moliyaviy va inson resurslarini soliqqa tortishning nazariy yondashuvlari, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri hamda fiskal siyosatdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, resurs soliqlari tizimining rivojlanish bosqichlari, ularni belgilash prinsiplari va iqtisodiy nazariyalar — klassik, neoklassik hamda institutsional yondashuvlar nuqtai nazaridan ilmiy asoslari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari resurs soliqlari orqali davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini moliyalashtirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik barqarorlikni ta'minlash imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: resurs soliqlari, soliqqa tortish nazariyasi, tabiiy resurslar, fiskal siyosat, iqtisodiy samaradorlik, ekologik barqarorlik, soliq tushumlari, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida resurslardan oqilona foydalanish va ularni soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish davlat moliyaviy siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Resurslarni soliqqa tortish nafaqat byudjet tushumlarini shakllantirishga, balki iqtisodiy faoliyatni tartibga solish, ekologik muvozanatni saqlash va barqaror rivojlanishni ta'minlashga xizmat

qiladi. Soliqqa tortishning nazariy asoslari iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, tabiiy boyliklarni qayta tiklash va ularni adolatli taqsimlash masalalarini o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, resurs soliqlari davlatning fiskal siyosatida ikki tomonlama vazifani bajaradi: bir tomondan, u budjet daromadlarini oshiradi, ikkinchi tomondan esa, iqtisodiy subyektlarni resurslardan tejankor va ekologik jihatdan mas'uliyatli foydalanishga undaydi.

Jamiyatda ishlab chiqarish munosabatlarining paydo bo'lishi bilanoq, resurslarga bo'lgan ehtiyoj oshib borgan. Ammo, tarixiy, ilmiy-mantiqiy va iqtisodiy jihatdan olib qaralganda resurslar ishlab chiqarish munosabatlari hali yuzaga kelmagan davrdanoq mavjud bo'lgan, masalan, tabiiy resurslar xatto insoniyat paydo bo'lmasdan oldin tabiiy-geologik va biologik jihatdan mavjud bo'lgan. Insoniyat yashash uchun kurash asnosida dastlab tabiiy resurslardan foydalana boshlaganki, resurslarga iqtisodiy tus bera boshlagan va ularga ana shunday munosabatda bo'lgan. Insoniyat o'z manfaatlarini yo'lida bu kabi tabiiy resurslarni kashf qila boshlagan, ya'ni ularning iqtisodiy ahamiyati va rolini o'rgana borib, ularning nafililik darajasini ham aniqlab borgan. Demakki, tabiiy resurslarni iqtisodiy resurslarga aylana boshlanishida, qadimgi odamlarning jamiyatda yashab qolishi uchun tabiat bilan muloqot qilishda tabiiy resurslarga kun ko'rish maqsadida munosabatda bo'lishi muhim rol o'ynagan.

Jamiyatning ishlab chiqarish sohasining anchayin rivojlanib, alohida soha sifatida shakllanishi bilanoq, tabiiy resurslarning bir qismi iqtisodiy resursga aylana borib, insonlarning resurslarga bo'lgan munosabatlari o'zgara boshladi va resurslarni ikki guruhga: tabiiy va iqtisodiy resurslarga bo'lgan holda foydalana boshlaganlar. Resurslarning bunday bo'linishi ularning mohiyatini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj ham yuzaga kelgan va resurslarni o'rganish bilan bog'liq alohida fanlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Bundan ko'rinadiki, resurslarning ichki mohiyati, ya'ni, ularning tabiiy, fizik va ximiyaviy xususiyatlariga qarab ularni

tovar ishlab chiqarishda foydalanish iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi bilan birga shakllanib bordi.

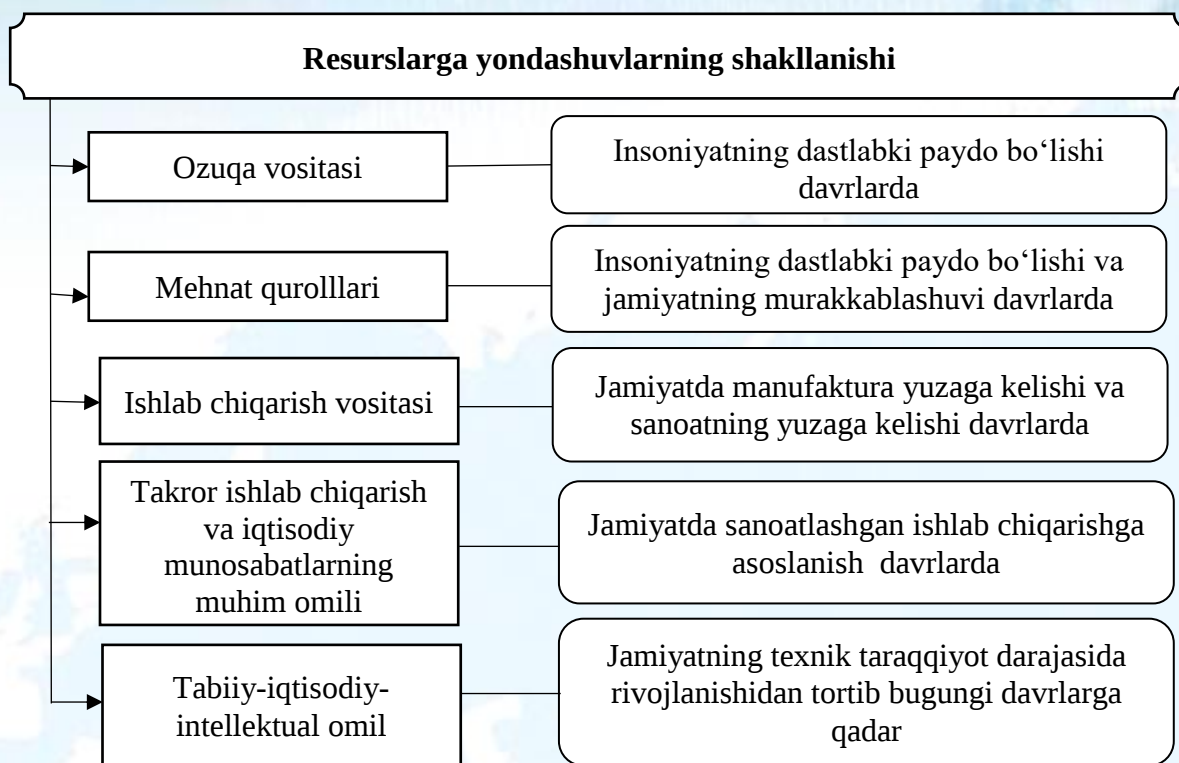
Tadqiqotimiz obyekti resurslarni soliqqa tortish masalalarni qamrab olganligi sababli ilmiy bilish nuqtayi nazaridan resurslarning shakllanishi, ularning turkumlanish asoslari, ularning ichki va tashqi xususiyatlari, eng muhimi ularga iqtisodiy resurs sifatidagi yondashuvlarni ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish muhim deb hisoblaymiz. Chunki, resurslarni soliqqa tortish jarayonida ularning ichki mohiyatini chuqur anglagan holda yondashilsa, resurslarni adolatli soliqqa tortish imkoniyati mavjud bo'ladi.

Resurslar haqida fikr yuritar ekanmiz, ularga bo'lgan yondashuvlarning evolyutsion shakllanishiga qaraydigan bo'lsak, dastlab ozuqa manbayi va vositasi sifatida, keyinchalik mehnat qurollari sifatida ham, taraqqiyotning keyingi bosqichlarida ularga mehnat qurollari sifatida, jamiyatda manufakturaning yuzaga kelishi davrlarida esa ishlab chiqarishning asoslari sifatida, jamiyatda sanoatlashgan ishlab chiqarishga asoslanish davrlarida esa, takror ishlab chiqarish va iqtisodiy munosabatlarning muhim omili sifatida yondashilganligin ko'rish mumkin. Jamiyatning texnik taraqqiyot darajasida rivojlanishidan tortib bugungi davrlarga qadar resurslarga tabiiy-iqtisodiy-intellektual omil sifatida yonashilmoqda.

Ilmiy bilish nazariyasiga asoslanib tadqiqotlarimizni davom ettiradigan bo'lsak resurslarning iqtisodiy mohiyatini ularning tabiiy xususiyatlari bilan parallel ravishda o'rganishni taqozo etadi. Shundan kelib chiqqan holda resurs kategoriyasi (tushunchasi)ning dastlab lug'aviy ma'nosiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, milliy manbalar, jumladan, "O'zbek tilining izohli lug'atida resursga – "inson turmush sharoitini yanada yaxshilash uchun zarur bo'ladigan narsalarning zaxirasi"¹ sifatida ta'rif berilgan.

¹ Ўзбек тилининг изохли луғати. 49 б.

https://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20R.pdf.

1-rasm. Resurslarga yondashuvlarning shakllanishi²

O'zbekiston Milliy ensiklopediyasining "R" harfi to'plamida esa quyidagicha, "Resurslar (frans. ressource – yordamchi vosita) – pul mablag'lari, boylik, zaxira, imkoniyatlar, davlat budjetida daromad manbalari, tabiiy, iqtisodiy, mehnat, valyuta va boshqa resurs bo'lishi mumkin"³ deb ta'rif berilgan. Bundan tashqari, O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida ("T" harfi to'plamida), tabiat resurslarining ma'nosi keltirilgan. Ya'ni, "tabiat resurslari, tabiiy boyliklar – jamiyatning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish maqsadlarida xo'jalikda foydalaniladigan hamda insoniyatning yashashi uchun zarur bo'lgan, uni o'rab turgan tabiiy muhitning barcha tabiat komponentlari, energiya manbalaridir"⁴.

Ayrim xalqaro manbalarda keltirilishicha, (masalan, <https://ru.wikipedia.org>.) "resurs fransuz tilidan olingan bo'lib, ehtiyojlar,

² Muallif tomonidan tuzilgan.

³Ўзбекистон Миллий энциклопедиясининг "Р" ҳарфи тўплами. https://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi/O'zbekiston%20Milliy%20Ensiklopediyasi%20-%20R%20harfi.pdf

⁴Ўзбекистон Миллий энциклопедиясининг "Т" ҳарфи тўплами. https://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi/O'zbekiston%20Milliy%20Ensiklopediyasi%20-%20T%20harfi.pdf

ehtiyojlarni qoplash manbayi, shaxs yoki odamlarning har qanday faoliyatini amalga oshirishning miqdoriy jihatdan o'lganadigan imkoniyati, ma'lum o'zgarishlar yordamida kerakli natijaga erishishga imkon beradigan shartlar sifatida ta'riflanib, ular ishlab chiqarishda umumlashgan shaklda resurslar omillar deb ataladi”⁵.

Resurslarni soliqqa tortish bo'yicha iqtisodchi olim, i.f.d. G'.Safarovning fikricha, “resurs keng ma'noda jamiyatda ishlab chiqarishni ta'minlashning vositalari (pul mablag'lari, turli boyliklar, zaxiralar) va manbalarini ifodalaydi. Tabiiy resurslar tiklanadigan, qayta hosil qilinadigan va tiklanmaydigan resurslarga bo'linadi. Mol-mulk esa moddiy va nomoddiy ne'matlarning barcha shakllarini ifoda etib, bir vaqtning o'zida yer va yer osti boyliklarini, korxona, bino, inshootlar, mashina va uskunalar, pul mablag'lari, qimmatli qog'ozlar, yarim tayyor va tayyor mahsulotlar, san'at va adabiyot asarlari, ilmiy va texnikaviy ishlanmalar hamda boshqalarni qamrab oladi. Demak, tabiiy resurs va mol-mulk insoniyatning, kishilik jamiyatining moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qoldirishning muhim asosi hisoblanadi”⁶.

Akademik S.G'ulomov boshchiligidagi “Mikroiqtisodiyot” darsligi mualliflari iqtisodiy resurslarni “ishlab chiqarish omillari sifatida ta'riflaydi, ya'ni ta'kidlanadiki, iqtisodiy resurslar (ishlab chiqarish omillari) – bu iqtisodiy ne'matlarni ishlab chiqarishda qatnashadigan elementlar (yer, mehnat, kapital, tadbirkorlik qobiliyati va axborot), iqtisodiy ehtiyoj – shaxsni, korxonani yoki jamiyatni faoliyat ko'rsatishini va rivojlanishini ta'minlab turish uchun zarur bo'lgan narsa, iqtisodiy ehtiyojni iqtisodiy faoliyatga undaydigan ichki kuch sifatida qarash mumkin”⁷. Yana bir manbada⁸, iqtisodiy resurslarni: kapital, tashkiliy resurslar, mehnat (inson) resurslari, moliyaviy resurslar va mol-mulkka

⁵ <https://ru.wikipedia.org>.

⁶ F.Сафаров. Табиий ресурс ва мол-мулкларни солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш масалалари: Монография / F.A. Сафаров – Т.: “Iqtisod-Moliya”, 2022. – 7 б.

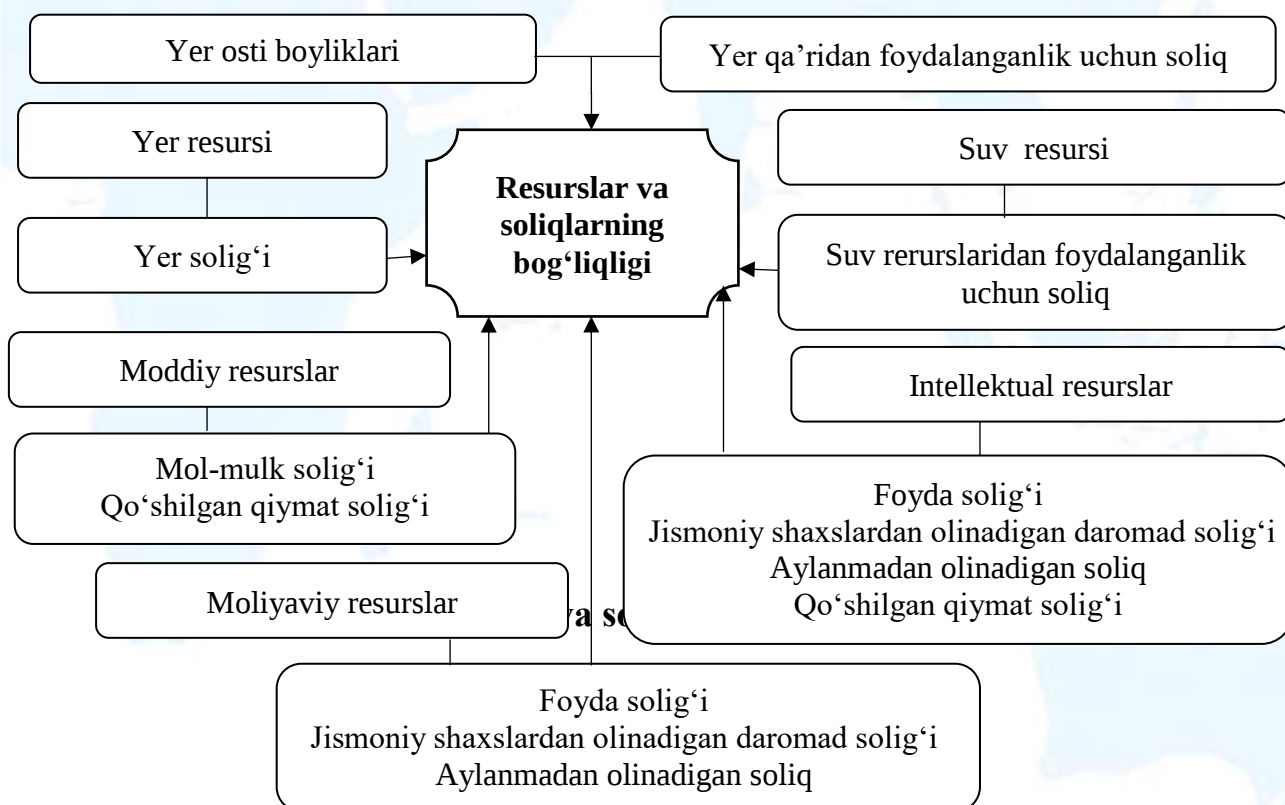
⁷ Микроиқтисодиёт: Олий ўқув юртлари учун дарслик /С.С.Ғуломов, Р.Х.Алимов, Б.Т.Салимов ва бошқ.,— Т.: «Шарқ», 2001.-320б. 15 бет.

⁸ <https://ru.wikipedia.org>.

bo'lishadi. Keyingi vaqtlarda inson resurslarini boshqa resurslarni harakatga keltiruvchi kuch va inson kapitali ham deb baholanmoqda.

Keltirilayotgan 2-rasmdan xulosa qilish mumkinki, resurslarning barchasi ham soliqqa tortilmaydi. Ularni soliqqa tortish resurslarning ishlab chiqarish va milliy xavfsizlik strategiyasi hamda jamiyat barqarorligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishlaridan kelib chiqib yondashiladi, bu bo'yicha dunyoda ko'plab o'zaro anglashuv yuzasidan konvensiyalar, bitimlar va rezolyutsiyalar qabul qilingan. Dunyoning ko'pgina tadqiqot markazlari resurslarning "yashovchanligi" va "qayta tug'iluvchanligi" bo'yicha prognozlar e'lon qilmoqda. Masalan, bunday prognozlarga ko'ra, "alyuminiy 570-yil, temir 250-yil, qo'rg'oshin, rux, qalay, mis 30-yil xizmat qiladi, 2050-yilga borib insoniyat metallarning katta qismini ishlatib bo'ladi, taxminan 150-yil davomida kimyoviy energiya tashuvchilar yetarli bo'ladi, ko'mir, neft, gaz, neft zaxiralari va boshqalarga qaraganda erta tugaydi. Bunday sharoitda mineral resurslardan kompleks foydalanish muammosi keskinlashadi"⁹.

⁹ <https://blog.tutoronline.ru/prirodnye-resursy>.

¹⁰ Muallif tomonidan tuzilgan.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, resurslarni soliqqa tortish tizimi davlat moliyaviy siyosatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni saqlashda bevosita rol o'ynaydi. Resurs soliqlarini samarali tashkil etish orqali davlat byudjetiga barqaror daromad manbalari yaratish bilan birga, iqtisodiyot tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish ham mumkin.

Adabiyotlar:

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси-Тошкент: G'афур G'улом нашриёт уйи 2020.- 640 б.

Nasimdjanov Yunusjon Zoxidovich "Resurslarini soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish" I.f.f.d (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati T.: 2025. -18 б.